

महात्मा गांधीजीच्या विचारातील समाज

संगशेड्डी आर एम

संगमेश्वर कॉलेज सोलापूर.

भारतीय स्वातंत्र्यलढ्यात अनेक महान नेते होऊन गेले. त्यामध्ये महात्मा गांधीजी एक होय. महात्मा गांधींनी स्वतंत्र भारताचे स्वप्न पाहत असताना भारतातील समाज जात-पात-धर्म पलीकडे जाऊन जीवन जगणारा व ज्यात स्त्री वा पुरुष असा भेदभाव नसेल अशा समाजाची अपेक्षा केलेली होती. त्याच बरोबर गाव हा केंद्रबिंदू मानून गावातील गरज आहे. या गावातच पूर्ण

झाल्याने स्वयंपूर्ण समाजाची निर्मिती ही त्यांची संकल्पना साकारणार होती. साहाजिकच त्यातून एका आदर्श भारताची निर्मिती साकारणे शक्य होते. याबाबत बोलताना महात्मा गांधींनी स्वराज्य हा शब्दाचा अर्थ सांगताना म्हटले आहे की, स्वराज्य हा एक वैदिक शब्द असून त्याचा अर्थ आत्म शासन आणि आत्मसंयम आहे. इंग्रजीत ज्याला इंडिपेंडन्स म्हणतात. परंतु यात सर्व प्रकारच्या स्वच्छंद स्वातंत्र्याचा अंतर्भाव असल्याने इंडिपेंडन्स म्हणजे स्वराज्य होऊ शकत नाही. ही आणि राजकीय शक्तीचा प्रभाव अधिकाधिक वाढत चालल्याने गांधीजी राजनीतीतील सर्प कुंडली समान मानतात. गांधीजींच्या ग्रामस्वराज्य संकल्पनेतील वरील दोन शक्तीमुळे धोका पोहोचेल ही भावना त्यांच्या मनामध्ये होती. गावच्या गरजा गावातच पूर्ण व्हाव्यात ही त्यांची धारणा होती. शहरातील अनावश्यक स्पर्धात्मक औद्योगिकरणामुळे गावाला पर्यावरणाचा धोका पोहोचेल अशी त्यांची धारणा होती. त्यांच्यामध्ये शहरेही गावच्या शोषणाची केंद्रे आहेत. गावातील पर्यावरण संतुलित राहण्यासाठी ते म्हणतात की, गावांमध्ये प्रत्येकाकडे पर्याप्तजमीन असले पाहिजे. तसेच प्रत्येकाने आपल्या शिवा निष्ठापूर्वक दिल्या पाहिजेत. तसेच प्रत्येकाकडे पर्याप्त जमीन असली पाहिजे वृद्ध व लहान मुला करिता गावात गावातील प्रत्येकाला त्यांच्या आवश्यक गरजेच्या पूर्ततेसाठी योग्य ते काम मिळाले पाहिजे. यंत्राचा वापर केल्याने माणसावर बेकारीची कुन्हाड कोसळेल अशा प्रकारच्या यांत्रिकीकरणाला त्यांचा विरोध होता. म्हणून ते म्हणतात की, यंत्राचा वापर शोषणासाठी व व्यापाराचे साधन म्हणून होता कामा नये. आज पर्यावरणामध्ये आपण वृक्षलागवड विविध प्रकारचे प्रदूषण यांचा विचार करीत

असताना गांधी युगात प्रदूषण हा शब्द प्रचलित नसला तरी गांधीजींचा आश्रम हा पर्यावरणासाठी एक आदर्श होता. गांधीजीने स्थापन केलेल्या आश्रमात स्वयंसहाय्यता स्थानिकांचा आत्मविश्वासपूर्वक सहभाग परस्पर सहयोग लैंगिक समानता याला महत्त्व देण्यात आले होते. त्यामुळे आश्रमात श्रमदान वृक्षारोपण कृषी व्यवस्था आधी राहणे आवश्यक होती या सर्वसाधारण जीवनशैलीमुळे पर्यावरणाला पोषक वातावरण आश्रमात वाढल्यामुळेच माणूस भौतिकी करण्याच्या पाठीमागे लागून औद्योगिकीकरणाचा स्वीकार करतो. आणि औद्योगिक कारणामुळेच पृथ्वीला धोका पोहोचण्याचा संभव असतो म्हणून गांधीजींनी सांगितलेले. पर्यावरणाच्या दृष्टीने आदर्शच मानावे लागेल. या जीवन शैली विषयी भौतिकशास्त्रातील नोबेल पारितोषिक विजेता फ्रिजॉक्रेपरा म्हणतात. की गांधीजी निसर्गविषयी नुसते बोलतातच असे नाही तर प्रत्यक्षपणे आपल्या आश्रमात ते यांची अनुभूती घेतात कारण गांधीजींच्या मते कुठल्याही गोष्टीचे लालच नको आहे आराम हा थकवा घालवण्यासाठी असावा नाही तर त्यातून विलास सुवृत्तीनिर्माण होईल

आश्रम आणि शाळा मधील फरक सांगताना ते म्हणतात की, शाळेतील पदव्या या घोषणा सारख्या झाल्या आहेत. आपल्याला मिळालेल्या पदवीचा वापर जन हिताकरिता झाला पाहिजे. त्यामुळे शिक्षण म्हणजे आपणाला फायदा देणारी कामधेनु नव्हे अशा प्रकारच्या पदव्या या त्यांच्याच जागेवर शोभा देतात. परंतु अलीकडे नीतिमूल्यांचा न्हास होत असून पूर्वीच्या शाळा त्यामुळेच आता पेक्षा श्रेष्ठ असल्याचे सांगतात ते म्हणतात की, त्या शाळेत नीती मूल्यांना प्राथमिक स्थान होते. आणि तेच खरे प्राथमिक शिक्षण होय अशा प्रकारच्या शिक्षणावर माणसाच्या जीवनाची इमारत उभी राहणार असते. आणि तीच पुढे टिकणार असते अशा प्रकारचे नीतिमूल्यांचीच शिक्षण त्यांच्या आश्रमात मिळत होते. याउलट सध्या माणूस हा भौतिक सुखाच्या पाठीमागे लागल्याने निसर्गविषयी चा त्यांचा दृष्टिकोन बदलत चालला आहे. मानवाला आवश्यक असणाऱ्या गरजा पृथ्वी आपण जननी जन्मभूमी म्हणत आलो आहोत. म्हणूनच पहिल्यापासूनच माणसाने पर्यावरणाचा विचार केलेला आहे. गांधीजीने ही निसर्गाला ईश्वराशी जोडण्याचा प्रयत्न करतात कारण अनंत रूपे पृथ्वीचे अस्तित्व आपणास ईश्वराच्या साक्षात आहे. आणि या सर्व गोष्टीची अनुभूती आपणास आश्रमात पहावयास मिळते. गांधीजींना अपेक्षित समाज हा मूल्यावर आधारित असून अशा समाजाची निर्मिती झाल्यास भारताचे चित्र पालटण्यासाठी वेळ लागणार नाही. याविषयी गांधीजींची भूमिका स्पष्ट करताना काका कालेलकर लिहितात की, गांधीजी हे व्यक्तीच्या पलीकडे एक संस्था आणि नवीन संस्कृतीचे संदेश वाहक आहेत जे भौतिक आणि जातीय समीकरण आला मानत नाहीत त्यांनी पेरलेल्या बीजाला अंकुर येण्यास निश्चितच वेळ लागणार आहे परंतु हे निश्चित आहे की त्यांनी भारताचा चेहरा बदलला आहे आणि आता त्यांचा दावा आहे की येत्या शंभर वर्षात ते पूर्ण जगाचा चेहरा बदलून टाकतील हे करीत असताना त्यांच्यात कोठेही भाषा दिसत नव्हती कारण ते कधीच प्रतिष्ठा मिळवण्यासाठी काम करत नसतात त्यांच्यामध्ये प्रतिष्ठाही राजदरबारातील वस्तू आहे आणि मी तर सर्वसामान्य भारतीय प्रमाणे मुसलमान इसाई पारशी आणि यहुदी यांचा सेवक आहे

कोणत्याही सेवकाला प्रतिष्ठेसाठी नव्हे तर प्रेमाची गरज असते. मला जनतेने जे प्रेम दिले आहे तोपर्यंत मी जनतेचा सेवक म्हणून काम करणार आहे. गांधीजींच्या मते देशाला स्वातंत्र्याचा दावा करताना हे ध्यानात घेतले पाहिजे की, आपले गाव सर्व बाबतीत स्वयंपूर्ण असले पाहिजे. प्रत्येकाला रोजगाराची खात्री असली पाहिजे. ज्यातून आपणाला आवश्यक गरजांची पूर्ती करता येईल. त्याकरिता शहर आणि गाव अशा सर्वच लोकात सत्य अहिंसा अपरिग्रह भावना वाढीस लागली पाहिजे. उद्योगधंद्यांचा विकास करतांना आपणाला लघुउद्योग याकडे लक्ष देण्याची गरज आहे. कारण लघुउद्योग यामुळेच आपली ग्रामीण अर्थव्यवस्था सुधारून आर्थिक परिवर्तन होण्यास मदत मिळणार आहे. आपणाला जर पृथ्वीवर राहायचे असेल तर आम्हाला पृथ्वीचे संरक्षण केले पाहिजे ही महत्त्वाची बाब म्हणजे विज्ञान आणि औद्योगीकरणाला कुठलीही सीमा नसते खरंतर अंतिम सीमा आहे. ती म्हणजे राम राज्य किंवा सर्वोदय आज जग फारच छोटे झाले आहे. कारण एक परमाणु बॉम्ब सान्या पृथ्वीला धोका पोचवू शकतो आणि म्हणूनच जगाला गांधीजींच्या विचारांची गरज आहे. म्हणून गांधीजींचे आश्रम म्हणजे माणूस घडविण्याचे उत्तम साधन होते कारण त्यांच्या आश्रमात नम त्याला महत्त्वाचे स्थान होते. त्यांच्यामध्ये नमतेचा पूर्ण अर्थ शून्य आहे आणि शून्य म्हणजे मोक्ष आहे एवढेच नाहीतरी गांधीजींच्या आश्रमात तामिळ आफ्रिका या ठिकाणावरून ही लोक आलेले होते ते एकत्र राहतात. व एकत्र जेवत सुद्धा असतात त्यामुळे परिपूर्ण मानवाची जडणघडण आश्रमात होणे अपेक्षित होते. अशा रीतीने गांधीजींच्या स्वप्नातील समाज घडण्यासाठी स्वयंपूर्ण गावाची निर्मिती मर्यादित यांत्रिकीकरण लघुउद्योग गावभर सत्य आणि अपरिग्रह या गोष्टी आचरणात आणणे महत्त्वाचे असते.

- 1 महात्मा गांधी, महात्मा गांधी विचार संग्रह ,रिया पब्लिकेशन्स,2016.
- 2 फिलिप मसोन,द मेन हू रुल्ड इंडियारूपा को 1985
- 3 आर .सी .मजुमदार,सेना अनअॅडव्हान्स्ड हिस्ट्री ऑफ इंडिया .मॅक्स मिलियन इंडिया लिमिटेड 1978
- 4 संपा. व्यास हरिप्रसाद, महात्मा गांधी ग्रामस्वराज्य नवजीवन प्रकाशन मंदिर आमदाबाद 1963
- 5 डॉ शर्मा वीरेंद्र गांधी. विचार दर्शन, युनिवर्सिटी पब्लिकेशन नवी दिल्ली 2008
- 6 पावडे. उपासना उत्तर आधुनिकतावाद, और गांधीजी रावत पब्लिकेशन
- 7 केपरा फ्रिजॉक, दि ताओ ऑफ फिजिक्स लंडन १९९१
- 8 अनु .नानावटी अमृततात ,हिंदू स्वराज्यकरमाळा सर्व सेवा संघ प्रकाशन 'वाराणसी २००९
- 9 अहलूवालिया बी. के फसेट्स ऑफ गांधीलक्ष्मी बुक स्टोअर नवी दिल्ली 1968
- 10 संपा.कृष्ण कृपलानी ,गांधी जी का जीवन उन्ही की शब्द मे , जनजीवन प्रकाशन मंदिर अहमदाबाद 2011
- 11 अनु त्रिवेदी काशिनाथ ,सत्य के प्रयोग अथवा आत्मकथा ,जनजीवन प्रकाशन मंदिर ,अहमदाबाद 2011

-
- 12 डॉ एस एल नागोरी व कांता नागोरी गांधीवादी स्वतंत्रता सेनानी, राजपटली हाऊस ,जयपुर ,2007
 - 13 डॉ सुमन वैद्य व शांता कोठेकर, स्वतंत्र भारताचा इतिहास श्री साईनाथ प्रकाशन नागपूर 1998.